

A fenntartható kereskedelem településhálózati adottságai, feltételei

Beluszky Pál

A különféle ellátási láncoknak, s az általuk nyújtott szolgáltatásoknak hosszú távú, biztonságos működésére, egyáltalán ezen intézmények létre, helyzetére nemcsak különféle természeti katasztrófák, vészhelyzetek, társadalmi események jelentenek potenciális veszélyt, zavarhatják vagy tehetik lehetetlenné működésüket, hanem – megítélésünk szerint legvalószínűbben, leggyakrabban s akár folyamatosan – a méretgazdaságosságból fakadó következmények. Ez a szóban forgó intézmények zavartalan működésére gyakorolt veszélyeztetés nemcsak esetleg bekövetkező eseményként van jelen mindennapjainkban – mint például egy árvíz, katasztrofális időjárás, netán földrengés vagy kiterjedt járvány –, hanem az már hosszú idő óta befolyásolja az ellátási láncok működését, jelenlétét, régóta hozott létre problémás, veszélyeztetett térségeket, zónákat, településeket, ha úgy tetszik katasztrofásújtott területeket, s hatásának időtartama nem napokkal-hetekkel, még csak nem is évekkel mérhető, hanem jóval hosszabb intervallumokkal.

Az a tény, hogy bizonyos intézmények, esetünkben különféle kereskedelmi egységek, árucserét bonyolító szervezetek (de rajtuk túlmenően egy sor közintézmény, óvodák, iskolák, az egészségügyi ellátás intézményei, rendőrörs, posta, sőt magának az önkormányzatoknak) a gazdaságos – fenntartható – üzemeltetése bizonyos volumenű ellátandó egységet igényel, azt eredményezi, hogy egy sor település lélekszáma (gazdasága, vásárlóereje, szükséglete) nem elegendő ezen intézmények letelepítésére, fenntartására. Egyértelműen vonatkozik ez a megállapítás a piaci alapon működő kereskedelmi tevékenységekre: fennmaradásukhoz kellő – egy szükséges minimumot elérő – vásárlószám, vásárlóerő, forgalom szükséges. Eltérő a helyzet azon intézmények esetében, amelyek gazdaságos üzemeltetése, fenntartása ugyan nem biztosítható – a helyi források alapján –, ám ettől függetlenül fenntartásuk és működtetésük nem lehet megfontolás tárgya; működésüket valamely külső szereplő – állam, magasabb szintű önkormányzat stb. – biztosítja, például a helyi igazgatás, közbiztonság, sürgősségi betegellátás stb. Esetünkben a *gazdaságos üzemeltetés* fogalma értelmét veszti, nem is mutatható ki számszakilag, ha pedig esetleg mégis – például az, hogy egy-egy lakos kiszolgálása a helyi igazgatás részéről a különböző nagyságú településeken mennyibe kerül –, akkor annak gyakorlati haszna vajmi kevés.

Ha tehát egyes, elsősorban piaci alapon működő intézmények fenntartására egy adott településen nem áll rendelkezésre minimális „igény” (lakos, vásárló, vásárlóerő, kereslet), akkor a szóban forgó intézmény, szolgáltatás *helyben*, a település keretein (határain) belül való működése – s így a helyi lakosság ellátása – veszélybe kerül, a lakosság rákényszerül a településen kívül található intézmények igénybevételére.

A településállomány-településhálózat s a (kereskedelmi) ellátottság viszonyának megítélésénél röviden szót kell ejtenünk a *település* forgalmáról, értelmezéséről. A településekkel foglalkozó tudományágak körében meglehetősen általánosan elfogadott meghatározás szerint a település egy embercsoportnak (többnyire társadalmi, gazdasági, rokoni, szomszédsági szálakkal, identitástudattal egybeszőtt helyi társadalomnak), lakó- és munkahelyeinek, a mindennapi élet során igénybe vett, az alapvető szükségleteket kielégítő intézményeknek (szolgáltatásoknak) és a mindezen funkcióknak műszaki kereteket nyújtó létesítményeknek az összessége, amelyet a lakosság mindennapi mozgástere szervez egységgé, illetve határol el más településektől (MENDÖL 1963, 11.).¹ Ez a meghatározás – s a többi hasonló – a gyakorlatban is jól használható volt évtizedeken keresztül. Azonban a lakosság megnövekedett mobilitása, a szolgáltatások rugalmassá, távolságfüggetlenné válása (internetes ügyintézés, e-kereskedelem, mozgó szolgáltatások stb.), a lakosság napi mozgásterének kitágulása (a lakó- és munkahelyek egymástól való eltávolodása), a települések határait is *elasztikussá* tette, relativizálta a – többnyire korábbi állapotokat tükröző – közigazgatási határok szerepét a települések, településegységek elhatárolásában.

Ugyancsak bizonytalanná tette a településdefiníció alkalmazhatóságát a gyakorlatban az a tény, hogy a meghatározásban szereplő követelménynek – tudniillik, hogy a település rendelkezik az alapfokú intézményhálózattal – számos település nem felel meg. Vagyis a múltban kialakult közigazgatási határok gyakorta nem tükrözik a tényleges állapotokat. Markánsan jelentkezik ez a viszony (a közigazgatási értelmezésű települések és a tényleges helyzet meg nem felelése) a nagyobb városok agglomerációiban, szuburbiáiban, ahol a közigazgatásilag elhatárolt településtestek a valóságban sok szállal összefogott, gyakran hézagmentesen összeépült masszát alkotnak, ahol az egyes intézmények, szolgáltatások topográfiai helyét ugyan meg lehet adni egyetlen település megnevezésével, ám ezen intézmények – még ha alapfokú intézményekről is van szó – működési területe korántsem igazodik a közigazgatási határokhoz, tehát egy-egy közigazgatási egység tényleges intézményi ellátottságát meghatározni nem lehet.

Az elaprózott településszerkezetű térségekben is vitathatóvá vált a településegységek azonosítása a közigazgatási egységekkel, ahol a kisépességű községeket elhagyták az alapfokú intézmények is, a lakosság pedig ezen szolgáltatásokat más községben, városban veszi igénybe. A lakosság napi mozgástere több, egykor önállóan egzisztáló falut (települést) foglal egységbe, megkérdőjelezve a néhány tucat vagy 100–200 lelkes falvak önálló település voltát (lásd alább). Mindezt azért bocsátottuk előre, mert adatbázisaink alapegységeként (tudniillik a vonatkozó adatok kizárólag közigazgatási egységekre vonatkoznak) a közigazgatási tagolódást (egységeket) vehetjük figyelembe, olykor pontatlanul tükrözve a valós helyzetet.

¹ Az általunk adott településmeghatározás Mendöl Tibor definíciójának kiegészítése. Szerinte „településen értjük egy embercsoportnak, az embercsoport lakóhelyének és munkahelyének térbeli együttesét” (MENDÖL 1963, 11.). Kovács Zoltán a következőképp definiálta a településeket: „A település népesség által ideiglenesen vagy állandóan lakott hely, amely lakó- és gazdasági célú épületekből, valamint a hozzájuk tartozó egyéb építményekből (például utak, hidak, közterek) áll” (KOVÁCS 2001, 144.). Általánosabb (de azért a konkrét kutatásokban nehezen értelmezhető-alkalmazható) Kőszegfalvi György és Tóth József definíciója: „A település felfogható mint a társadalmi-gazdasági tér sűrűsödési góca. Ezek a gócok egymástól eltérő távolságban vannak, ritka textúrájú terekben a távolság számottevő lehet” (KŐSZEGFALVI–TÓTH 1998, 389.). Dusek Tamás definícióját pedig azért idézzük, mert azt egy, a településméreteket és a méretgazdaságosság kapcsolatáról írt tanulmányában fogalmazta meg; eszerint a „területi szemlélet alapján a települések az emberi lakóhelyek sűrűsödési pontjai, csomópontjai, folyamatosan beépített területei” (DUSEK 2014, 31.).

Itt csak megjegyezzük, hogy falvaink alapfokú ellátásáról, elsősorban az apró- és kiskisfalvas térségek községeknek intézményellátottságáról, az alapfokú intézmények, az iskolák, jegyzőségek, postahivatalok, a bolthálózat, sőt *horribile dictu* a plébániák-lelkészi hivatalok – többnyire kárhoztatott – körzetesítéséről hosszas s indulatoktól fűtött viták folytak-folynak a magyar szakirodalomban, publicisztikában.

Hangsúlyoznunk kell, hogy a méretgazdaságosságból fakadó hátrányos folyamatok nem mai keletűek, noha kétségtelen, hogy amíg a falvak autarkiaja erős volt, a szolgáltatások döntő többsége nem intézményesült, addig a kiskisfalvak hátrányos helyzete kevésbé markánsan jelentkezett.² De már Tessedik Sámuel, a 18–19. század fordulóján működő szarvasi evangélikus lelkész felfigyelt a túl kicsiny falvak gondjaira, arra, hogy az „igen kicsiny helységeket ellenben más nyomorúságok szorongatják. Itt sokszor se kovács, se kerékgyártó, se más alkalmas mesterember nem találkozik. Ha télen jeges az út, ha a parasztnak egy kereke vagy tengelye törik nyárban, tehát sokszor a szegény sanyarodott embernek mérföldnyire is kell mennie, hogy lovait megpatkoltassa, vagy egy új kereket, tengelyt, és gyakorta elég rossz és szegény portékát az ő nagy bajjal keresett drága pénzén kaphasson” (TESSEDIK 1979, 160.). Erdei Ferenc pedig már a két világháború közötti magyarországi falvakat vizsgálván külön falutípusként említi a „csonka falvakat”, amelyek csonkaságát épp kicsiny méretük s ebből következően társadalmuk s intézményhálózatuk differenciálatlansága, hiánya okozta. E falvaknak „olyan kicsiny és olyan fogyatékos az önállósága, nem is egész falu, hanem csak részfalu, amelynek szükségképpen kapcsolódnia kell vagy más hasonló részfalvakkal vagy egy nagyobb faluhoz” (ERDEI é. n., 92.). A szerző több mint 1700 községet sorolt e falutípusba.

Vagyis nem kizárólag a szocialistának nevezett korszak számlájára lehet írni a kiskisfalvak helyzetének rosszra fordulását. Igaz, e korszak vidékpolitikájának jellegét, ezen belül a kiskisfalvak számára elképzelt – korántsem biztató – jövőt már a fordulat éve (1948) után nem sokkal kidolgozott (végül nyilvánosságra nem hozott, törvényerőre nem emelt) településhálózat-fejlesztési koncepciók előrevetítették. Ebben a koncepcióban a méretgazdaságosság és a szervezetkorszerűsítés elve kiemelt szerepet kapott, noha ezt meglehetősen sajátosan értelmezték. Ugyanis e koncepció s a korszak településpolitikájának elsődleges célja az iparosítás településhálózati feltételeinek megteremtése – ennek megfelelően természetszerűleg a városok s a népes bányász- és ipari községek fejlesztése került előtérbe –, ugyanakkor a településfejlesztés legfontosabb eszköze is az iparosítás. A településeket három kategóriába sorolták, a falvak a III. kategóriába kerültek. Az e csoportba sorolt „települések fejlesztését oly módon kell irányítani, *illetve korlátozni* [kiemelés: B. P.], hogy egy új, szocialista termelés érdekeinek megfelelő község-hálózat kialakulásához vezessen” (HAJDÚ 1992, 29–35.). A településtervezők között elfogadottá vált nézet alapján, miszerint a gazdaságos településméret 3000 főnél kezdődik, valamint a fejlesztési eszközök szűkössége miatt a III. csoportba sorolt települések között is különbséget tettek: a III. C. csoportba került, zömével kiskisfalvakat elsorvadásra ítélték: a „C. csoportba soroltuk azokat a községeket, amelyek lélekszámuknál, gazdasági helyzetüknél, közlekedési adottságaiknál, területi elhelyezkedésüknél fogva nem illeszthetők bele a kialakítandó szocialista község-hálózatba és ezért nem is fejleszthetők. A C. csoportba sorolt települések területére építési engedélyt lakóépületre kiadni nem sza-

² Jelen alfejezet a továbbiakban a szerző korábban már megjelent tanulmányának némileg átdolgozott változata: BELUSZKY 2009, 664–671.

bad. A jelentkező építési szándékot az A. csoportba sorolt település felé kell irányítani” – írta a tervezet (HAJDÚ 1992, 29–35.). A III. C. csoportba 1530 községet soroltak.

E településhálózat-fejlesztési koncepció a méretgazdaságosságot úgy értelmezte, hogy ha bizonyos intézmények, infrastrukturális létesítmények gazdaságos létesítése, üzemeltetése megkíván bizonyos számú, helyben élő lakosságot, akkor a falvak lakosságát (apró- és kisközségi településszerkezetű területeken) gazdaságos méretű településekbe kell koncentrálni, s azokban kiépíteni a megfelelő intézményhálózatot, infrastrukturális létesítményeket. Ezt a feje tetejére állított s voluntarista modellt az 1971-ben hatályba lépő Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció (OTK) annyiban módosította, hogy első lépésben nem látta lehetségesnek a kisközségek felszámolását, s az alapellátást nyújtó intézmények körzetesítésében, a központi falvakba (alsó fokú központokba) való koncentrálásában látta az aprófalvas vidékek ellátásának gazdaságos megoldását: „Ki kell jelölni azokat a településeket, centrumközségeket, amelyek a nagyüzemek gazdasági központjait és egyúttal az ellátási intézményeknek a telepítési helyét képezik, amelyek *gazdaságos üzemeltetése* [kiemelés: B. P.] meghatározott népességszámhoz kötött” (idézi HAJDÚ 1992, 33.).

Hangsúlyoznunk kell, hogy a falusi térségekben zajló folyamatokat a szocialista korszakban sem egyedül a településpolitika, a különböző fejlesztési koncepciók befolyásolták. Egy sor, a településpolitikától független körülmény is alakította a falvak helyzetét. Messze-menő hatást gyakorolt a vidéki térségekre a mezőgazdaság eltartóképességének drasztikus csökkenése. Az agrárkeresők aránya 1949-ben még jóval 50% felett volt, ez az érték 1970-re 24,4, 1990-re 15,4%-ra csökkent. 1990-ben az 1949-es agrárkereső létszám 31,6%-a dolgozott továbbra is a mezőgazdaságban. A feleslegessé váló munkaerő helyben alig tudott munkát találni; vagy elköltözött, vagy foglalkozást váltván ingázó lett; mindez csökkentette a falusi térségek lélekszámát, növelte az apró- és kisközségek számát, lazította kohéziójukat. A mezőgazdasági nagyüzemek összevonása azt eredményezte, hogy a nagyüzemek területe több, akár féltucatnyi településre is kiterjedt, üzemközpontjai, adminisztratív központjai is elhagyták a kisközségeket (míg 1960-ban 4507, addig 1990-ben már csupán 1267 tsz működött az országban), tovább csökkentve e falvak munkaerő-szükségletét és -választékát.

A megváltozott tulajdonviszonyok – államosítás, szövetkeztetés –, az állam tulajdonába került gazdaság is a nagy szervezeti egységekben látta a gazdaságos működés egyik feltételét: a korábban a falvakban tevékenykedő vállalatokat, intézményeket felszámolták – számos falusi malom, szeszfőzde, téglagyár szűnt meg –, de még az alapellátás számos helyi intézményét is nagyobb, többnyire városi szervezetek váltották fel a szervezetskorszerűsítés jegyében. A körzetesítési folyamatban a mezőgazdasági nagyüzemek és a közigazgatás járt az élen, illetve ezek centrumfalvakba való húzódása gyakorolta a legerősebb hatást a kisközségek térségeire. Közös tanácsok szervezése nyomán 1980-ban a 3004 község közül csak 1394-ben működött tanács. A tanácsok körzetesítését több-kevesebb késéssel követte az iskolák, óvodák, kulturális intézmények körzetesítése is (az iskolakörzetesítést a legkisebb falvak esetében a megfogytakozott gyermeklétszám is indokolta), de a kereskedelmi és szolgáltató intézmények is lehetőleg a tanácsi székhelyekre húzódtak. Az 1970-es és 1980-as évekre a falusi térségeken belül is kialakult a centrum-periféria viszony, az alapellátásban, a kereskedelemben és a szolgáltatások terén is erős differenciálódás zajlott le (1. táblázat).

1. táblázat

Az 5000 főnél kisebb népességszámú községek alapellátottsága, 1979. A megnevezett intézménnyel ellátott községek aránya a különböző népességszámú községekben (%)

Intézmény	Népességszám (fő)				
	–499	500–999	1000–1999	2000–2999	3000–4999
A községek száma	831	752	713	321	222
Népességszámuk, fő	252 440	551 175	1 010 572	782 643	837 781
Tanácsi székhely	4,5	28,5	66,3	91,3	98,6
Postahivatal (fiókposta)	39,6	91,5	99,0	99,4	100,0
Mezőgazdasági üzemközpont	9,5	25,3	55,3	76,3	79,7
Iparcikkbolt	0,4	1,6	8,6	32,1	70,3
Tűzéptelep	7,1	25,9	49,6	79,8	95,5
Körzeti orvosi székhely	4,1	28,3	76,6	99,1	100,0
Gyógyszertár	1,0	5,1	25,0	59,5	87,4
Bölcsőde	–	1,1	4,2	19,3	40,1
Óvoda	20,0	63,8	95,0	99,4	99,5
Felső tagozatos iskola	3,4	33,5	88,9	99,1	100,0
Filmszínház	49,8	86,2	92,3	96,3	98,6
Művelődési otthon	60,6	79,1	87,1	88,5	95,5
Közütemi vízhálózat	15,6	36,0	59,7	68,2	82,4

Forrás: KSH 1979

A táblázatból egyértelműen kitűnik, hogy a legkisebb falvak (az 500 főnél kisebbek) alapfokon ellátatlannak tekinthetők, de még az 500–1000 lakosú falvak alapellátása is rendkívül hiányos volt az 1970-es évek végén. (A manapság politikai hercehurcák tárgyát képező postahivatalok már 1979-ben is csak az aprófalvak kétötödében működtek.)

A kistelepülések ellátatlanságát fokozta, hogy ezekben az évtizedekben a városokkal vagy a centrumközségekkel való kapcsolattartás a falvak jó részében korántsem volt megfelelő: a tömegközlekedési eszközök alacsony minőségi szintje, a kommunikáció egyéb formáinak hiánya növelte a kistelepülések lakossága és az alapellátás intézményei közötti távolságot.

De a falusi alapellátás kiépítettsége vagy hiánya nem csak a szolgáltatások igénybevétele, a vásárlások kényelmét, a helybéli ügyintézés lehetőségeit, tehát a lakosság mindennapjainak komfortját befolyásolta. A tapasztalati tények és a tudományos vizsgálódások egyaránt azt bizonyították, hogy az 1960–1980-as években a falvak mérete, fekvése, az alapellátás színvonala köré számos olyan jelentős csoportosult, amelyek mélyrehatóan megszabták egy-egy település jellegét, fejlődését, lakosságának reakcióit. Így a fenti tényezőkkel összefüggésben alakultak a települések demográfiai folyamatai – a vándormozgalom, ennek következtében a lakosság kor, iskolai végzettség, képzettség szerinti összetétele –, művi környezetének színvonala stb.

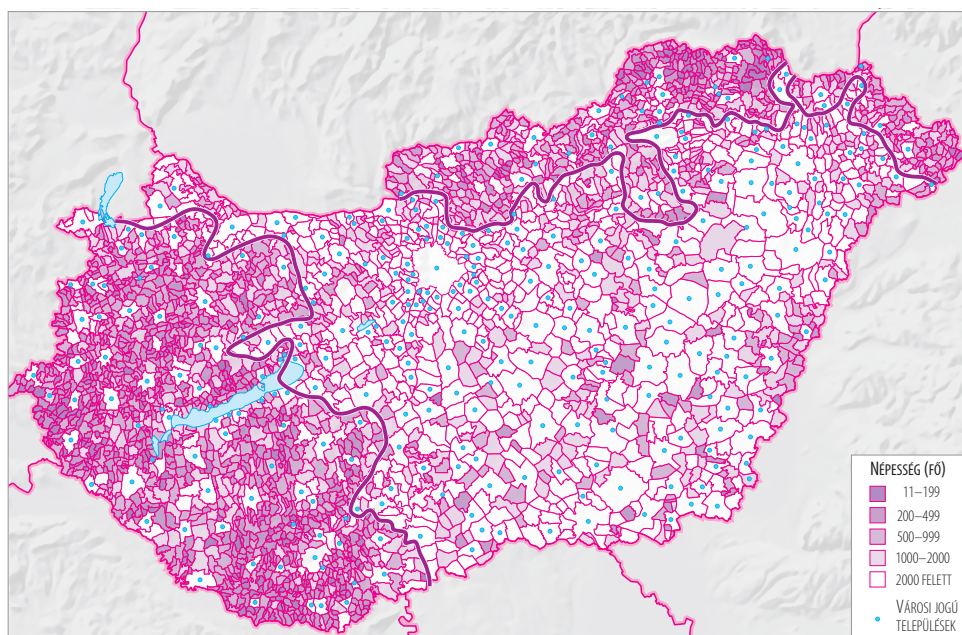
A rendszerváltozás után a magyarországi falvaknak a településstruktúrában elfoglalt helyzete alapvetően nem változott. A falvak önkormányzati jellegének erősödése – benne az intézményalapítás és -fenntartás lehetősége-joga, amely elv azonban az idő múlásával korlátozottá vált (például az általános iskolák államosítása, anyagi lehetőségek hiánya) –, a szolgáltató szektor jelentékeny hányadának privatizációja s piaci körülmények között való működtetése elvben lehetőséget adott a falusi intézményhálózat gazdagodására. Ez a lehetőség a közép- és nagyfalvas területeken meg is valósult. Kisfalvas területeken viszont még tovább gyérítette az alsófokú intézmények előfordulását, mert kénytelenül jelentkeztek a mérethatékonyság következményei (a működés lakosságszámában, vásárlóerőben, igényekben jelentkező feltételei).

A mezőgazdasági termelőszövetkezetek felbomlása-megszűnése egyaránt járt kedvező és kedvezőtlen következményekkel. Ez utóbbiak közé sorolható az a tény, hogy a tsz-ek által működtetett intézmények, szolgáltatások a tulajdonosaikhoz hasonlóan beszüntették tevékenységüket. A helyi munkaalkalmak megszűnése – a szövetkezetek adminisztrációja, melléküzemágaik, szolgáltató intézményeik stb. –, az agrárágazat népességeltartó képességének csökkenése, a falusi térségekben működő ipari üzemek egy részének leállása vagy munkaerő-szükségletük csökkenése okán a (kis)falvak munkaerőpiaci helyzete kedvezőtlené vált. Ennek következtében az elvándorlás az ország legtöbb térségéből a rendszerváltozás után is számottevő, s messzemenően igazodik a településmérethez. Mindezek következtében tovább növekedett az aprófalvak száma, nem egy település a teljes elnéptelenedés határára érkezett. Az elnéptelenedő, műszaki állagukban is leromló falvakba egyes régiókban nagyszámú, mélyszegénységben élő népesség költözött be. Ez a folyamat ugyan egyes községekben, kistérségekben javította az ott élők korszerkesztését, de a kisfalvak többségének lakossága tovább öregedik. Kistérségi, de a megyei szinten is nagy fokú differenciálódás történt-történik mind a demográfiai folyamatokban, a munkaerőpiaci helyzetben, mind a lakosság jövedelmi viszonyaiban; kiterjedt hátrányos helyzetű térségek maradtak fenn vagy alakultak ki.

Az ország településszerkezete

A településméreteket, a településszerkezet és a lakosság alapfokú ellátásának szoros összefüggése indokolja, hogy az ország településszerkezetének alakulását áttekintsük.

Magyarország településszerkezetére az elaprózottság és a koncentráció egyaránt jellemző (1. ábra, 2. táblázat).

1. ábra

Magyarország településszerkezete és népessége

Forrás: a szerző szerkesztése

2016-ban a fővárosban élt az ország lakosságának kerekén 17%-a, több mint 1,7 millió fő (2017. január 1.: 1 752 704 fő). Ugyanakkor 1788 olyan település (község) egzisztált az országban, amelyeknek lélekszáma egyenként nem érte el az 1000 főt. E községek tették ki a településállomány (3155 egység) 56,7%-át, a községállománynak 63,6%-át. E településekben az alapfokú intézmények (beleértve a piaci alapon működő kereskedéseket, a dohányboltokat, falusi kocsmákat is) vagy teljesen hiányoznak, vagy igen hiányosan épültek ki, maradtak fenn. Hozzájuk számíthatjuk az 1000–1999 lakosú településeket (köztük 7 várost is) is, amelyek alapfokú intézményhálózata szintén hiányos. E nagyságkategória 629 települést számlált 2016-ban, a települések 19,9%-át, vagyis az 1999 vagy annál kevesebb lakosú települések tették ki a magyarországi településállomány több mint háromnegyedét, 76,6%-át (a községállománynak pedig 85,8%-át), vagyis településeink nagy többsége apró- és kistelepülés. Az elaprózottság olykor szélsőséges: például Iborfián (Zala megye), ebben a közigazgatásilag önálló községben 2016-ban 8 lakost számláltak, Tornabarakonyban 10-et, Tornakápolnán 11-et (Borsod-Abaúj-Zemplén megye), Debrétén 14-et, Megyerén és Felsőszenterzsébeten 17-et; 145 községünkben 100 lakos sem él napjainkban. Nyilvánvaló, hogy ezekben a községekben az alapfokú intézményhálózat nem vagy csak igen hiányosan üzemeltethető, illetve az alapfokú szolgáltatások körzeti szintű (több településre kiterjedő ellátási körzettel rendelkező) intézményekkel biztosítható.

Magyarország tehát a kistelepülések országa. Hogy ez a településszerkezet mégsem határozza meg az ország településrendszerét, annak működését, a lakosság ellátottságának színvonalát, nyilvánvalóan azzal magyarázható, hogy a különböző nagyságkategóriákban

élő lakosság számát-arányát figyelembe véve már alapvetően más kép rajzolható az ország településrendszeréről. Az 1000 lakos alatti településekben ugyanis mindössze 767 000 élnek, az ország lakosságának nem egészen 8%-a; viszont a községi lakosságnak már jelentékeny hányada, 26,1%-a kisközségi lakos (2. táblázat). A 2000 lélekszám alatti településeket figyelembe véve az itt élt lakosság száma viszont már közel 1,7 millió, 17,1%-nyi, s a községek lakosságának már jóval több mint fele (57,6%-a) kis népességű falvakban él.

2. táblázat

Az ország településeinek és községeinek száma és lakosságszámuk nagyságkategóriákként, 2016

Nagyság- kategóriák	Összes település		Ebből községek		Összes település népességszáma		Ebből községek lélekszáma	
	száma	%	száma	%	száma	%	száma	%
–499	1 133	35,9	1 133	40,3	287 691	2,94	287 691	9,94
500–999	655	20,8	655	23,3	478 923	4,89	478 923	16,54
1 000–1 999	629	19,9	622	22,2	911 370	9,30	900 538	31,11
2 000–4 999	469	14,9	375	13,4	1 411 238	14,40	1 069 555	36,95
5 000–9 999	124	3,9	23	0,8	846 935	8,64	147 874	5,11
10 000–49 999	126	4,0	1	0,0	2 350 437	23,99	10 273	0,35
50 000–99 999	11	0,3	–	–	735 486	7,51	–	–
100 000–	8	0,3	–	–	2 775 477	28,33	–	–
Összesen	3 155	100,0	2 809	100,0	9 797 561	100,00	2 894 854	100,00

Forrás: Területi Statisztikai Évkönyv, 2016

A településállomány elaprózódása az elmúlt évtizedekben is folytatódott. Az alább még vázolt folyamatok következtében az apró- és kisfalvak száma folyamatosan emelkedik (3. táblázat). Az 1949. évi népszámlálás adatai szerint ebben az évben az 500 lelken aluli községek száma még csak 603 volt, s számuk 2016-ra 1133-ra emelkedett. Látszólag „javult” a kép az 500–999 lakosú települések csoportjában, állományuk folyamatosan csökken annak ellenére, hogy nyilvánvalóan folyamatos utánpótlást kapnak a népesebb települések lakosságszámának csökkenése nyomán „alásüllyedő” települések révén. Ennél azonban jóval gyakoribb a kisfalvak (500–999 lakos) aprófalvakká való szerényedése; az 1949-es 901 darabos számuk 655-re csökkent 2016-ra. Mindeközben a községek (falvak?) száma is jelentősen csökkent, 3211-ről 2809-re.

A községek számának csökkenése mögött jó néhány, nem egy esetben ellentétes hatású folyamat zajlik. Az elmúlt bő fél évszázadban gyors ütemben folyt a községek városná nyilvánítása; a második világháború után 52, 2016-ban 346 városi jogú települést számlált az ország. De 1949 után folytatódott az új községek szervezése is, elsősorban az alföldi mezővárosok tanyavilágának községesítése nyomán. Új községek szervezésére az utóbbi évtizedekben is számos példát látunk, igaz az ekkor önállósult községek többségét az államszocializmus évtizedei alatt csatolták közigazgatásilag a közeli városokhoz. Ezek a rendszerváltozás után visszavették községi önállóságukat. Végül a polgári közigazgatás megszervezése óta (a 19. század utolsó harmada) számos, elsősorban kisközséget egyesítettek egy másik községgel, ezzel csökkentendő az aprófalvak számát.

3. táblázat
Községek számának és lakosságszámuknak változása, 1949–2016

Településnagyság- kategória	1949		1980		1990		2010		2016	
	Községek		Községek		Községek		Községek		Községek	
	száma	lakossága	száma	lakossága	száma	lakossága	száma	lakossága	száma	lakossága
–499	603	209 011	832	252 733	950	265 729	1 086	284 342	1 133	287 691
500–999	901	663 458	752	531 175	713	519 349	672	483 718	655	478 923
1 000–1 999	860	1 213 392	713	1 010 572	652	932 296	629	908 214	622	900 538
2 000–4 999	644	1 979 036	543	1 620 424	481	1 424 010	402	1 153 705	375	1 075 560
5 000 – 9 999	150	1 030 100	141	1 572 941	1 692	604 566	34	221 487	23	141 874
10 000 –	53	719 867	44		290 164	211 600	1	10 129	1	10 273
Összesen	3 211	5 814 864	3 025	5 007 898	2 904	3 957 550	2 824	3 061 695	2 809	2 894 859

Forrás: a Területi Statisztikai Évkönyv (2016) és Magyarország társadalmi-gazdasági földrajza, 1996 alapján a szerző szerkesztése

E közigazgatási beavatkozásoktól eltekintve is számos község nagyarányú népességvesztése nyomán zajlott a településállomány „aprófalvasodása”. E tendencia néhány kirívó példáját tartalmazza a 4. táblázat, többek között Libickozma drasztikus népességvesztését: a községet 1941-ben még 1039-en lakták, 2011-ben 36-an (s 2016-ban 27-en); Felsőszenterzsébet ma 15 (2016-ban 17) lakosú, közigazgatásilag önálló község, ám településnek aligha tekinthető, holott az első magyarországi népszámlálás idején, 1870-ben még 205-en lakták.

A faluállomány elaprózódása egyrészt a rurális térségekben zajló folyamatok következménye-eredménye, másrészt ma már maga a településszerkezet is generálja a kedvezőtlen folyamatokat.

A faluállomány elaprózódásának okait részben már érintettük; ezek:

- Az agrárgazdaság munkaerőigényeinek drasztikus csökkenése, ami egyszerűen „kidobta” a mezőgazdaságból és a faluból a munkavállalók többségét.
- A városok, iparvidékek egyidejűleg jelentkező munkaerő-szükséglete, ami nagyarányú ingázást s tömeges elvándorlást generált.
- A tömeges elvándorlás nyomán – a munkaképes korúak, a szakmával rendelkezők, a tanultabbak, tehetősebbek, „innovatívabbak” vándoroltak a városokba, iparvidékekre – a helyben maradt lakosság demográfiai és társadalmi szerkezete kedvezőtlenre vált, elöregedett, természetes fogyás lépett fel.
- A csökkenő népességű falvak intézményhálózata szegényedett; ezt a folyamatot felerősítette a hivatalos településpolitika (az államszocialista korszak évtizedeiben), a szolgáltatások, az alapfokú intézmények körzetesítése; a kisfalvakban élők életkörülményei egyre kedvezőtlenebbekké váltak.
- Az így kialakult helyzet önjáróvá vált, ma már önmagában a kisfalusi lét is az állapotok további romlásához vezet, tovább csökken a lakosság száma, az ingatlanok elértéktelenednek, a lakások egy része üresen áll s pusztul, beszüntetik tevékenységüket a különböző szolgáltató intézmények, a bolt, a kocsmá, többnyire már korábban az iskola stb.

Megjegyzendő, hogy a vázolt folyamatokkal ellentétes mozgások is megfigyelhetők egyes apró- és kisfalvas térségekben. Egyrészt a hátrányos helyzetű térségekben, ahonnan az eredeti lakosság jó része elköltözött – vagy elhunyt –, ahol az ingatlanok elértéktelenedtek, a lakások-lakóházak egy része üresen áll, s a mélyszegénységben élőkre a potom pénzért megszerezhető ingatlanok erős vonzást gyakorolnak, ott számos kisfalu a vándorlásra kelt (kényszerült) személyek-családok migrációs célterületévé vált. A lakosság jelentékeny hányada – egyes falvakban, mint például a közismert helyzetű Csenyétén, Alsószentmártonban, Gilvánfán – „bevándorló”, ők módosították a lakosság demográfiai adatait, azok látszólag kedvezőkké váltak – fiatalos korstruktúra, természetes szaporodás, vándorlási nyereség lett jellemző –, ám e „gettósodott” falvak is a településállomány legelesettebb tagjai közé tartoznak, amelyekben nemcsak a lakosság csekély száma, hanem a rendkívül alacsony vásárlóerő is korlátozza az alapellátás működési feltételeit. Északkelet-Magyarországon, a Dráva mentén már nemcsak gettósodott falvak, hanem gettósodott mikrokörzetek, kistérségek is alakulóban vannak.

Másrészt az egyes országrészek között a munkaerőpiaci helyzetben tapasztalható tartós és nagy fokú különbségek „mozgásba hozták” az ország lakosságát, kibontakozóban van egy „Drang nach Westen” folyamat, s az ország aktív zónáiba – Budapest és agglomeráci-

ója, a Budapest–Győr–Sopron, illetve Mosonmagyaróvár tengely, Nyugat-Magyarország, a Balaton környéke – érkező lakosság már nemcsak a városokba, hanem a falvakba is tömegesen költözik, s ingázóként éri el ezen országrészek munkahelyeit. E zónákban a falvak lélekszáma növekszik, s e térségekben a kisfalvak is prosperáló településekké válhatnak.

4. táblázat

Néhány község lélekszámának alakulása, 1870–2011

Község	A népesség száma, fő										2011 a maximum %-ában
	1870	1970	1941	1949	1960	1970	1980	1990	2001	2011	
1. Pamlény	402	413	448	416	333	243	136	95	54	50	11,2
2. Perecse	308	246	279	271	257	174	92	61	29	35	11,4
3. Debréte	222	195	211	220	191	105	60	42	30	23	9,7
4. Magyarlukafa	395	405	366	402	280	189	132	112	109	88	21,7
5. Tagyon	191	188	169	191	198	123	107	103	94	91	42,7
6. Gagyapáti	146	134	136	136	96	71	33	19	15	24	16,3
7. Sima	155	199	177	171	150	78	42	24	19	30	15,1
8. Felsőszent- erzsébet	205	194	146	129	85	57	38	20	19	15	6,0
9. Magyarföld	100	149	146	140	122	79	54	51	42	44	27,7
10. Zaláta	943	886	857	846	642	523	393	345	306	262	29,6
11. Libickozma	568	905	1 039	1 023	815	518	136	85	48	36	3,4

Forrás: KSH, Népszámlálási kötetek 2011

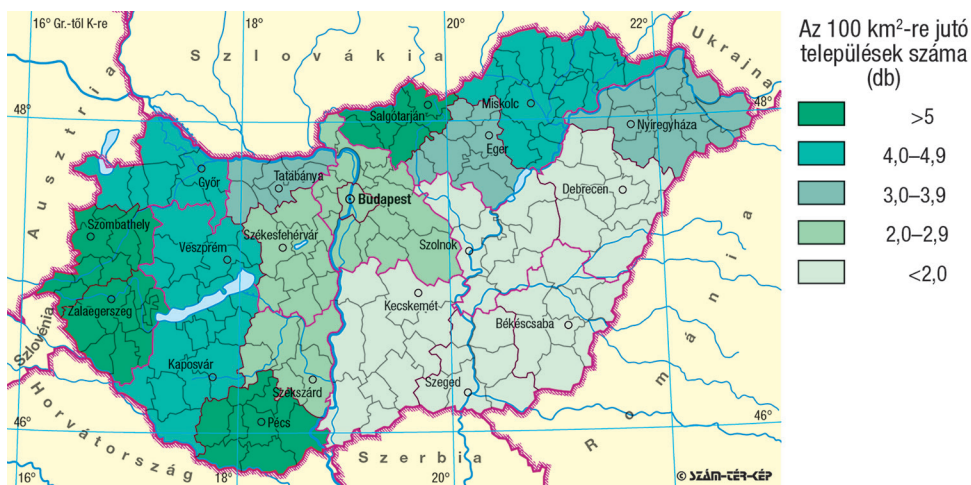
Fokozza a településméretetek hatásait, hogy a különböző méretű települések eloszlása korántsem egyenletes az országban. Az eltérő természeti adottságok (a tagolt felszínű dombsági és középhegységi tájakon a települések számára kisméretű „életterek” álltak rendelkezésre, ezek kevés számú lakost tudtak eltartani) és az eltérő történelmi múlt miatt (a 16–17. században a török hódoltság területén, az Alföldön és a Dunántúl délkeleti felén az állandósult hadiállapot alaposan megritkította a településállományt) az egyes országrészek település-sűrűsége, a települések átlagos nagysága, a kistelepülések aránya erősen eltérő.

A településszerkezetben adódó területi különbségek már megyei szinten is szembeötlők, s a 100 km²-re jutó települések számában (településsűrűség) is megnyilvánulnak. Az alföldi megyék s az aprófalvas településszerkezetű megyék településsűrűsége között ötszörös különbségek mutatkoznak: Hajdú-Bihar megyében 1,32, Békésben 1,33, Jász-Nagykun-Szolnok megyében 1,40, Bács-Kiskun és Csongrád megyében 1,41 település jut 100 km²-re, Vasban, Zalában, Baranyában ez az érték 6 fölé emelkedik, Nógrádban 5,15 és így tovább (2. ábra, 5. táblázat). Egyes megyékben a településsűrűség adata mögött eltérő településsűrűségű tájak húzódnak meg: például Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében az apró- és kisfalvas szatmári és beregi kistájak mellett a szabolcsi (nyírségi) megyerész középfalvas településszerkezetű. Hajdú-Bihar igen alacsony településsűrűségi adata is csalóka: az egykori Bihar megye területén mintegy három tucat kisméretű település található.

A településszerkezet tagolódásának érzékletesebb mutatója az apró- és kisfalvak aránya az egyes térségek (megyék) településállományából. A legkisebb települések kategóriájába

(500 lelken aluli községek) tartozó falvak uralják a településszerkezetet Baranya (70,1% a megye összes településéből), Zala (63,2%) és Vas (63,0%) megyékben, s arányuk Veszprém megyében (51,6%), Somogyban (50,4%) is meghaladja az 50%-ot. Ha az ellátási nehézségekkel ugyancsak sújtott 500–999 lakosú falvakat is figyelembe vesszük, arányuk a három leginkább elaprózott településszerkezetű megyében (Baranya, Zala, Vas) meghaladja a 85%-ot is, vagyis ezeken a területeken csak mutatóban akadnak 1000 főnél népesebb falvak; de Somogy és Veszprém megyékben is jóval 70%, Borsod-Abaúj-Zemplénben 60% feletti arányokat érnek el a kistalvok. E területen az apró- és kistalvok nagy kiterjedésű, zárt tömböket alkotnak, itt apró- és kistalu határos apró- és kistalvakkal. Baranyában (az Ormánságban) találunk oly aprófalvakat, amelyek 6–8 hasonló méretű településen áthaladva érhetnek el egy-egy népesebb (és vélhetően alapfokú intézményekkel valamilyen mértékben ellátott) települést. Hasonló a helyzet a baranyai Hegyháton, Dél-Zalában, a Cserháton, a (zempléni) Hegyközben és így tovább. E kistalvok nem támaszkodhatnak a könnyebben (akár gyalogosan vagy kerékpárral) elérhető közeli szomszédok intézményhálózatára, mert azokban is hiányzik az alapfokú intézmények többsége (erre alább még hozunk néhány példát).

Természetesen, ha az apró- és kistalvokban élők (a megyék összlakosságához mért) arányát vesszük figyelembe, a kép kedvezőbb; az 500 lakosnál kisebb falvakban élők aránya csak Vas, Baranya, Zala és Somogy megyékben haladja meg a 10%-ot, igaz, ez az arány az 1000 lelkesnél kisebb falvakra számolva már több megyében kiteszi a lakosság negyedét (Zala 27,5, Vas 26,8, Somogy 23,9% stb.). Még egyet „csavarva” a „számjátékon”, a probléma súlya akkor mutatkozik meg a maga teljességében, ha a nagy népességű városok (például Baranyában Pécs) torzító hatását kiküszöbölve csak a falusi (községi) lakosság településkategóriákként való megoszlását vesszük figyelembe (6. táblázat). Az aprófalvas megyékben az 1000 főnyi lakost el nem érő községekben a lakosság többsége él (Vas 70, Baranya 67,2, Zala 63,2%), tehát a községi lakosság majd egészének meg kell küzdenie az alapfokú – kereskedelmi és egyéb – szolgáltatásokért.

2. ábra

A 100 km²-re jutó települések száma megyénként

Forrás: a szerző szerkesztése

5. táblázat
A megyék településszerkezetének főbb adatai, 2016

Megyék	A települések száma	A –499 lakosú települések				Az 500–999 lakosú települések				100 km ² -re jutó település
		száma	arányuk	lakóik száma	arányuk	száma	arányuk	lakóik száma	arányuk	
Pest	187	6	3,2	1 888	0,1	14	7,5	10 929	0,9	2,93
Fejér	108	3	2,8	788	0,2	23	21,3	18 367	4,4	2,48
Komárom-Esztergom	76	7	9,2	2 597	0,9	15	19,7	10 903	3,7	3,35
Veszprém	217	112	51,6	30 490	8,9	51	23,5	36 841	10,8	4,86
Győr-Moson-Sopron	183	58	31,7	16 514	3,6	42	23,0	30 834	9,0	4,35
Vas	216	136	63,0	34 496	13,6	48	22,2	33 346	13,2	6,47
Zala	258	163	63,2	33 558	12,3	57	22,1	41 357	15,2	6,82
Baranya	301	211	70,1	48 121	13,2	50	16,6	36 820	10,1	6,79
Somogy	246	124	50,4	33 686	10,9	58	23,6	39 943	13,0	4,05
Tolna	109	32	29,4	9 193	4,1	31	28,4	23 631	10,7	2,94
Borsod-Abaúj-Zemplén	358	154	43,0	36 676	5,6	75	20,9	54 306	8,3	4,94
Heves	121	16	13,2	5 201	1,7	28	23,1	20 064	4,8	3,33
Nógrád	131	39	29,8	11 320	5,9	42	32,1	30 554	15,9	5,15
Hajdú-Bihar	82	5	6,1	1 212	0,2	15	18,3	10 854	2,0	1,32
Jász-Nagykun-Szolnok	78	5	6,4	1 544	0,4	11	14,1	8 347	2,2	1,40
Szabolcs-Szatmár-Bereg	229	34	14,8	10 125	1,8	60	26,2	45 548	8,1	3,88
Bács-Kiskun	119	10	8,4	3 360	0,7	20	16,8	15 909	3,1	1,41
Békés	75	10	13,3	3 384	1,0	9	12,0	6 769	2,0	1,33
Csongrád	60	8	13,3	3 538	0,9	6	10,0	3 606	0,9	1,41
Magyarország	3 155	1 133	35,9	287 691	2,9	655	20,8	478 423	4,8	3,39

Forrás: Területi Statisztikai Közlemények, 2016

Az apró- és kisfalvak előfordulásának községi szintű számbavétele (1. ábra) alapján megállapítható, hogy a kisfalvas területek két nagy tömböt alkotnak az országban. Az egyik majd az egész Dunántúlt magában foglalja, csak Fejér és Komárom-Esztergom megye közel egésze és a budapesti agglomeráció marad ki ebből. Ezen a területen a települések hozzávetőleg 80%-ának lélekszáma nem éri el az 1000 főt, további 12–14%-uk ezres község. Tengerükből csak a városok emelkednek ki, s néhány speciális helyzetű község: Szombathely, Győr, a Pécs környéki agglomerációs községek, a Balaton-parti üdülőfalvak. E kisfalvas területből is kiemelkedik néhány goctérség, mint a baranyai Ormánság, Hegyhát, Zselic és a Völgyesség, Zala megye délnyugati határzónája, a Balaton-felvidék. Itt is megjegyezzük, hogy ha településszerkezeti szempontból nagyjából hasonló jellegű is a dunántúli aprófalvas régió, gazdasági helyzetét, a lakosság jövedelmi viszonyait, az aprófalvak helyi társadalmának állapotát, társadalomstatistikai mutatóit tekintve korántsem egységes ez a térség. A Balaton vonalától északnyugatra, a térség Győr-Moson-Sopron megyei részén, Veszprém megye kislalföldi térségeiben, Vas megye Rábától északra eső felében a településszerkezet is kedvezőbb, mint délebbre, délkeletebbre (az 500–999 lakosú települések jutnak túlsúlyra, s néhány 1000 lelkesnél nagyobb falu is ékelődik az aprófalvak közé). A kedvező gazdasági, munkaerőpiaci helyzet az aprófalvak lakosságára is jótékony hatást gyakorol: az alapellátás (községi szinten) itt sem megoldott, de a kedvezőbb jövedelmi viszonyok, a városokba irányuló napi ingázás általános volta, a fiatalosabb korstruktúra s egyéb tényezők (a külföldi munkavállalás lehetőségei, kedvező gépkocsi-ellátottság, a magasabb ingatlanárak, amelyek „távol tartják” e falvaktól a mélyszegénységben élőket stb.) e térség falvait (az aprófalvakat is) elfogadható színvonalon tartják. Mindez a falvak külső megjelenésében is tükröződik. Példaként említjük, hogy e térség járásai vándorlási nyereségre tesznek szert, szociális helyzetük jó. Ezt mutatja például az 1000 lakosra jutó, „foglalkozást helyettesítő” támogatásban részesülők száma – 1-2 körül –, míg egyes északkelet-magyarországi járásokban ez az érték a 40-et is felülmúlja: Gönci járás 49,2, Encsi járás 49,0, Szikszói járás 48,8 fő a közgyógyellátásban részesülők aránya stb.

Még az Ajka–Körmend–Szentgotthárd vonaltól délre eső aprófalvas vidék lakosságának helyzete sem egyveretű. A Vas és Zala megye déli részének településállománya szélsőségesen „elaprózódott” (például a lenti járás községeinek 44,7%-ában 100 fő sem él, további 21,3%-ukban 100–200 lakos található), az intézményhálózat alig épült ki vagy maradt fenn, a lakosság szociális helyzete mégis kedvezőbb, mint a déli zóna keleti felében. Még úgy is, hogy a lakosság meglehetősen előregedett, vándorlási veszteséget szenvednek – noha a „mobilizálható” lakosság már jobbára elköltözött –, de munkaerőpiaci jövedelmi viszonyaik kedvezőbbek, és az egykori kisparaszti, parasztpolgári hagyományok is segítenek a térség elviselhető életkörülményeinek fenntartásában. A térség helyzetét segíti, hogy a kedvező, szép természeti környezet vonzása nyomán számos magas jövedelmű betelepülő érkezik a térségbe.

A dunántúli aprófalvas országrész legelesettebb községei a baranyai s az ahhoz kapcsolódó aprófalvas térségek települései. Ezek már célpontjaivá váltak a szegénység migrációjának (noha vándorlási veszteséget produkálnak az itteni járasok), a foglalkoztatás alacsony szintű, számos falu „elgettősödött”, a szociális mutatóik kedvezőtlenek.

6. táblázat
A községek nagyságrendi tagolódása a megyékben, 2016

Megyék	Községi lakosság száma	–499 lakosú községek		500–999 lakosú községek		–999 lakosú községek lakóinak aránya	1000–1999 lakosú községek		–1999 lakosú községek, %
		lakosság száma	%	lakosság száma	%		lakosság száma	%	
Pest	381 074	1 888	0,50	10 929	2,87	3,37	63 537	16,67	20,04
Fejér	164 312	788	0,48	18 367	11,18	11,66	46 368	28,22	39,88
Komárom-Esztergom	98 445	2 597	2,64	10 903	11,07	13,71	34 089	34,63	48,34
Veszprém	132 187	30 490	23,06	36 841	27,87	50,93	41 528	33,68	84,61
Győr-Moson-Sopron	184 939	16 514	8,93	30 834	16,67	25,60	63 247	34,20	59,80
Vas	96 959	34 496	35,58	43 346	34,39	69,97	7 768	8,01	77,98
Zala	118 487	33 558	28,32	41 357	34,90	63,22	31 710	31,71	94,93
Baranya	126 336	48 121	38,09	36 820	29,14	67,23	26 712	21,14	88,37
Somogy	147 258	33 688	22,87	39 943	27,12	49,99	54 622	37,09	87,08
Tolna	97 043	9 193	9,47	23 631	24,15	33,82	30 255	31,18	65,00
Borsod-Abaúj-Zemplén	270 052	36 676	13,58	54 306	20,11	33,68	99 423	36,82	70,51
Heves	155 947	5 201	3,33	20 064	12,87	16,20	62 808	40,27	56,47
Nógrád	113 014	11 320	10,01	30 554	27,04	37,05	51 832	45,86	82,91
Hajdú-Bihar	106 903	1 212	1,13	10 854	10,15	11,78	28 487	26,65	37,93
Jász-Nagykun-Szolnok	99 863	1 544	1,55	8 347	8,36	9,91	34 721	34,77	44,68
Szabolcs-Szatmár-Bereg	260 676	10 125	9,11	45 548	17,47	21,35	101 378	38,89	60,24
Bács-Kiskun	162 347	3 360	2,07	15 909	9,80	11,87	55 229	34,02	45,89
Békés	78 941	3 384	4,28	6 764	8,57	12,85	26 578	33,67	46,52
Csongrád	100 082	3 538	3,53	3 606	3,60	7,13	23 665	23,65	30,78
Magyarország	2 894 854	287 691	9,94	478 923	16,54	26,48	900 531	31,09	57,57

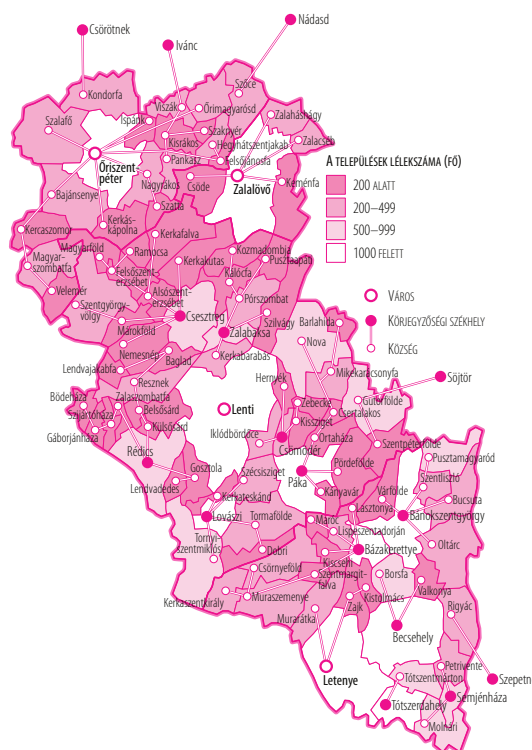
Forrás: Területi Statisztikai Közlemények, 2016

Az ország másik kiterjedt apró- és kistelepülés zónája az északi-északkeleti országhatár mentén húzódik, az egykori Hont vármegyétől (Szobi járás) Nógrádon, Észak-Hevesen keresztül Borsod-Abaúj-Zemplén megye északi tájaiig (Aggteleki-karszt, Cserehát, Hernád-völgy, Zempléni-hegység, Bodroghöz), illetve Beregig, Szatmárig. Mintegy 435–440 község tartozik az övezethez. „Magja”, legsúlyosabb helyzetben lévő községei Borsod megye határmenti dombvidékein találhatók, gyenge természeti adottságú agrárterületeken. A térség a szocialista korszakban a borsodi iparvidék és Miskolc munkaerőpótló hátországához tartozott, ám a szélsőséges arányokat elérő ingázás sem konszolidálta a területet, nem eredményezett tartós felemelkedést, sőt az iparvidékekre, bánya- és iparvárosokba vonzotta a lakosságot, rontva ezáltal a helyben maradtak demográfiai és társadalmi szerkezetét. A térség forgalmi árnyékban fekszik. A borsodi bányászkodás és nehézipar felmorzsolódása, a megyébe áramló nagyarányú állami támogatás elapadása nyomán az ország legdeprimáltabb járásai sorakoznak ebben a térségben.

A hosszú időn át tartó, s nagyarányú elvándorlás tulajdonképp egy heveny népességcsere egyik alkotórésze; az elköltözött eredeti lakosság helyére tömegesen érkeznek a térségbe az olcsóbb lakhatás és életvitel reményében a közelebbi-távolabbi környék legelésestebbek lakói, családjai. A társadalomstatisztikai mutatók a népességmozgás e kettősségét tükrözik: a bevándorlás ellenére nagyarányú a községek népességvesztése (a 4. táblázatban példaként említett községek közül több – Pamlény, Perecse, Debréte, Gagyapáti, Sima – e tájról került be a táblázatba), magas a vándorlási veszteség (2010–2016 között a Putnoki járásban 9,0, a Gönci járásban 8,4, a Szikszói járásban 7,2, az Encsi járásban 6,2%), viszont nem jelentkezik a népességekibocsátó területek legjellemzőbb demográfiai következménye, a lakosság előregedése, sőt feltűnően fiatalos a korösszetétel (például a 65 éven aluliak aránya az Encsi járásban 12,9, a Szikszóiiban 14,2, a Gönciben 14,4, az edényiben 14,8%, a 18,1%-os országos átlaggal szemben). A legtöbb társadalomstatisztikai mutató terén a térség járásai negatív csúcsokat mondhatnak magukénak (60%-ot felülmúló közgyógyellátásban részesülő lakos, adózott jövedelem – több járásban 1 500 000 Ft alatt évente, szemben az ugyancsak aprófalvas dunántúli járások 2 000 000 Ft feletti átlagaival –, a működő vállalkozások száma stb.).

E két nagy aprófalvas övezeten kívül mintegy 215–220 település lakossága nem éri el az 1000 főt az országban. Nagyobb részük a második világháború utáni években a nagyhatáru alföldi mezővárosok tanyavilágából szervezett úgynevezett tanyaközség. Ezek népességmegtartó ereje csekély, ha valamikor el is érték az 1000 fős népességhatárt, mára lélekszámuk erősen megfogyatkozott. Az országban szétszórta előforduló apró- és kistelepülések azonban többnyire népesebb településekkel határosak, így az aprófalvas nehézségek kevésbé érintik őket. Ettől még lehetnek hátrányos helyzetű térségek, községek az ország nem aprófalvas területein is, ám ott e körülményt egyéb tényezők hozták létre (rossz munkaerőpiaci helyzet, kedvezőtlen demográfiai és társadalmi szerkezet, forgalmi árnyék, kedvezőtlen természeti adottságok stb.). A továbbiakban egy mintaterület viszonyainak kissé részletesebb bemutatásával tesszük érzékletessé az aprófalvak világát, alapfokú szolgáltatásokkal való ellátásuk-elláthatóságuk nehézségeit.

A Zala és Vas megye déli részén elterülő mintaterület az ország délnyugati határa mentén húzódik, a Zala megyei Letenyei és Lenti járást foglalja magában, kiegészítve a Vas megyei Őrség községeivel (3. ábra).

3. ábra
A Letenyei és Lenti járás

Forrás: a szerző szerkesztése

Ezen az 1370 km²-nyi területen 99 település szorong; a 100 km²-re jutó települések száma több mint hét, ami bő kétszerese az országos átlagnak (7. táblázat).

A mintaterület zömét 240–350 m magas, tagolt dombvidék alkotja, a Kerka terjengős völgye nyitottabb kistáj. A vidéket eredetileg összefüggő, sűrű – az Őrségben már fenyegetéssel vegyes – bükkerdők borították, a magyar népmesék „fekete erdejei”. Az idetelepedő emberek nehéz munkával alakítottak ki kisebb-nagyobb, gyenge talajadottságú irtványokat, életkamrákat. Ezeken az irtványokon eleve csekély népességű telepek keletkeztek. Történelmi okok miatt a községek sem alkottak egybefüggő településtartományokat, hanem kisebb-nagyobb, szétszórta házcsoportokból álltak (szeres vagy szeges települések). A forgalmi árnyékban fekvő, az autarkiahoz közelálló terület településszerkezetét a következő századok sem módosították számottevően, csupán az 1930-as években feltárt köolajmezők munkaerő-szükséglete növelte meg néhány itteni település lélekszámát (Lispe, Bázakerettye, Lovászi). A „szabványosított állami közigazgatás” megteremtése (1870-es évek) után a közigazgatás szervezői ösztönözték a csekély lakosságú települések (közigazgatási) összevonását. A területen eredetileg a jelenleginél is jóval több település alakult ki. A mai települések jelentékeny hányada több egykori községből (s esetenként a településektől függetlenül egyszirtáló pusztákból) keletkezett. A mai Bajánsenyét például az 1930-as években még önálló Dávidházából, Kotormányból, Őrbajánházából és Senyeházából hozták létre

(ma 480 lakos). Lenti – várossá nyilvánításához szükséges – fél tucat községet nyelt el (Lentikápolnát, Kerkaszentmihályfát, Bárhelyt, Mumort, Lentiszombathelyt és Háromfát), Lisperesztadorján mai 259 lakosa Szentadorján, Lispe, Erdőhát (korábban önálló) községrész lakója volt stb. Ilyen „koncentrációs” folyamatok után állt elő a mai elaprózott településszerkezet. Mintaterületünk emelkedő népességszám szerint összeállított község-névsora így kezdődik:

- Felsőszenterzsébet 17 lakos,
- Lendvajakabfa 21 lakos,
- Pusztapáti 22 lakos,
- Szíjjártóháza 23 lakos,
- Lendvadedes 24 lakos,
- Baglad 32 lakos,
- Kozmadombja 34 lakos,
- Magyarföld 35 lakos,
- Ramocsa 36 lakos,
- Márokföld 39 lakos,
- Bödeháza 39 lakos stb.

7. táblázat

A dél-zalai mintaterület főbb adatai

Terület:	1370,8 km ²
Lakosság, 2016:	43 100
Népsűrűség:	31,4 fő/km ²
Települések száma:	99 Ebből város: 4
100 km ² -re jutó település:	7,22
Települések átlagos lélekszáma:	435,3
Községek átlagos lélekszáma:	288,4
Települések nagyságrendi megoszlása, az összes %-ában:	
–99:	33,3
100–199:	16,2
200–499:	28,3
500–999:	14,1
1 000–1 999:	5,0
2 000–:	3,0
A 95 községből jegyzőség székhelye: 11	
A nem jegyzőségi székhelyek aránya: 88,4%	

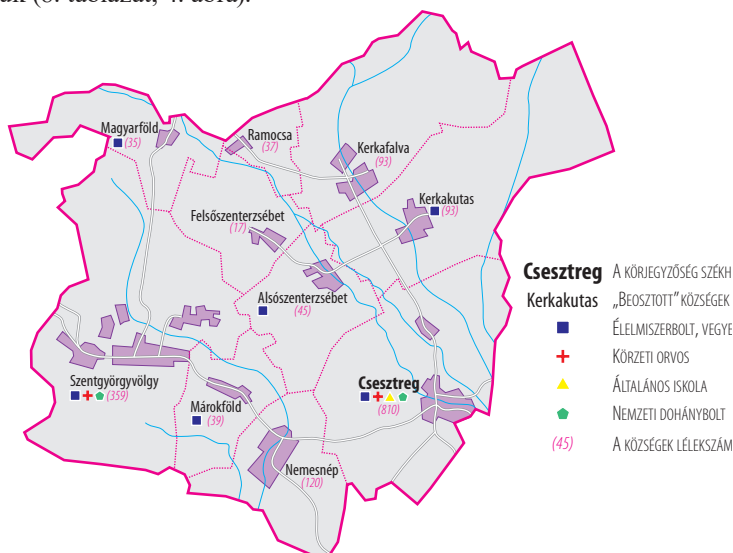
Forrás: Magyarország közigazgatási helynévkönyve, 2017

Nyilvánvaló, hogy ilyen lakosságszámok mellett a legszerényebb igényű „intézmény” sem maradhat fenn e településekben (vegyesbolt, kocsmá, napi buszjáratok). Rontja helyzetüket, hogy a szomszédos települések is hasonló méretűek és „felszereltségűek”. A községközpontok, a jegyzőségek székhelyei és egyes aprófalvak közé hasonlóan kicsinyke települések ékelődnek. Például Magyarföld lakói (35 fő) a Vas megyéhez tartozó Kerkaskápolnán, a 36 lakosú Ramocsán, a két faluból egybeszervezett Kerkafalván át és Kerkakutas mellett

elhaladva a már Csesztreghez csatolt Kerkaújfalun keresztül juthatnak el Csesztregre, az alapellátás fontosabb intézményeivel rendelkező községközpontjára. Ráadásul ezek a községközpontok – Becsehely kivételével – maguk sem túl nagy települések (például Senyeházán 569-en, Bánokszentgyörgyön 611-en, Csömödéren 622-en, Zalabaksán 651-en éltek 2016-ban). „Körzeteik” (nevezzük így a körjegyzőségekhez tartozó községeket) sem nagy létszámúak (Zalabaksa 1562, Csesztreg 1593, Rédics 1591, Semjénháza 1605, Csömödér 1631, Bánokszentgyörgy 2040 fős körjegyzőség stb.). Külön említést érdemel a rédicsi körjegyzői körzet településállománya és hálózata (az a bizonyos állatorvosi ló): a bő 1500 fős lakosság 12 község között oszlik meg, ezek közül 10-nek a lélekszáma a 100 főt sem éri el, közülük 6-ban 50-en sem élnek. Érthető, hogy nemcsak a jegyzőségek nélküli (tehát a legkisebb) falvak alapfokú intézményhálózata hiányzik vagy erősen hiányos, hanem a jegyzőségi székhelyeké, illetve körzeteiké is.

A Lenti és Letenyei járás egyetlen községében, de még a jegyzőségek székhelyén sem működik például körzeti gyermekorvos, Csömödéren, Lovásziban, Rédicsen, Zalabaksán, Semjénházán, Tótszerdahelyen gyógyszertár sem, Semjénházán és Csömödéren iskola sem. A „sima” falvakban legfeljebb egy-egy időnként nyitva tartó élelmiszer- és vegyesbolt („szatócsüzlet”), elvétve nemzeti dohánybolt található. Összegezve tehát megállapítható, hogy ezen a mintaterületen, ahol kerekén 100 települést (?) számolhatunk, csupán a 4 városban lelhető fel az alapellátás intézményeinek teljes skálája; a körjegyzőségek székhelyei (számuk 11, s hiányos intézményi központokat is képeznek) még az alapvető intézményekkel (gyógyszertár, elemi iskola, gyermekorvos) sem minden esetben rendelkeznek, az „egyszerű” falvakban pedig olykor egyetlen intézmény sem található (a polgármesteri hivatalt nem számítva, amely azonban érdemi közigazgatási munkát nem végez), vagy legfeljebb egy-egy vegyesbolt.

Végül a „mintaterületből” kiemelve egyetlen körjegyzőség – a csesztregi – „állapotát” is bemutatjuk (8. táblázat, 4. ábra).

4. ábra

A csesztregi körjegyzőség

Forrás: a szerző szerkesztése

A körjegyzőség 10 községében 1693 lakos élt 2016-ban, vagyis a községek átlagos lélekszáma 169 fő, a székhelyközséget nem számítva 87 fő. Ezek közül a legnépesebb Szentgyörgyvölgy, a korábbi tanácsi székhely, majd egy ideig körjegyzőségi székhely a maga 395 lakosával, a legkisebb Felsőszenterzsébet 17 és Magyarföld 35 lakossal. A mai körjegyzőség községeinek lélekszáma 1930-ban még jóval 5000 fő felett volt, azóta rohamosan csökken; még 1960-ban is két ezres község egzisztált a körzetben, Csesztreg és Szentgyörgyvölgy. Ma 4 községben semmiféle alapfokú intézmény nem található, további 4-ben egy-egy vegyesbolt, Szentgyörgyvölgyön praktizál egy orvos, „megél” egy nemzeti dohánybolt is. A jegyzőség székhelyétől legtávolabb fekvő községtől, Magyarföldtől 14 km-re található az orvos, patika, iskola, s természetesen a körjegyzőség.

A körjegyzőségi körzet falvai esetében az a közkeletű vélekedés is cáfolható, hogy „rég-
gen legalább tanító meg pap működött minden községben”. Az 1933-as helységnévtár szerint ekkor elemi iskola 5 faluban szolgálta a lakosság iskoláztatását, tehát 7-ben már ekkor nem folyt elemi oktatás (ekkor még 12 falu alkotta a mai körjegyzőség faluállományát), „anya-
egyház” viszont csak 2 faluban szolgálta a hívőket (Szentgyörgyvölgyön kettő is, római katolikus és református), postahivatal is 2 faluban tartotta a kapcsolatot a külvilággal, orvosi segítség csupán Csesztregen várta a rászorulókat. Vagyis az aprófalvas (de akkor még jóval népesebb) területek alapellátása már az 1930-as években is meglehetősen hiányos volt; más nem is lehetett. Az ilyen és hasonló településszerkezetű térségek alapellátása helyben természetesen megoldhatatlan, s ez nem is csak a „körzetesítés” eredménye. Az aprófalvakban a helyi társadalmak is csonkák (az egyes falvakból hiányoznak a fiatalabb korosztályok, az értelmiségi foglalkozásúak, a tehetősök stb.).

8. táblázat

A csesztregi körjegyzőség községeinek lélekszám-alakulása és intézményellátottsága

Községek	Lélekszáma					Intézmény léte								
	2016	1930	1900	1990	2001	1	2	3	4	5	6	7	8	9
1. CSESZTREG*	810	1 390	1 227	1 023	893	6	3	1		1	1		1	1
2. Alsószenterzsébet	45	329	230	123	89	1	1	–	–	–	–	–	–	–
3. Felsőszenterzsébet	17	168	93	17	19	–	–	–	–	–	–	–	–	–
4. Kerkafalva**	93	591	410	184	140	–	–	–	–	–	–	–	–	–
5. Kerkakutas	103	681	501	224	161	1	–	–	–	–	–	–	–	–
6. Magyarföld	35	160	121	54	45	1	–	–	–	–	–	–	–	–
7. Márokföld	39	230	173	88	57	1	–	–	1	–	–	–	–	–
8. Nemesnép	120	499	158	177	146	–	–	–	–	–	–	–	–	–
9. Ramocsa	36	152	131	43	39	–	–	–	–	–	–	–	–	–
10. Szentgyörgyvölgy	395	1 193	1 046	567	500	3	1	1	–	–	1	–	–	–
Összesen	1 593	5 393	4 390	2 500	2 089									

*1930-ban Kerkaújfalu (179 lakos) önálló község.

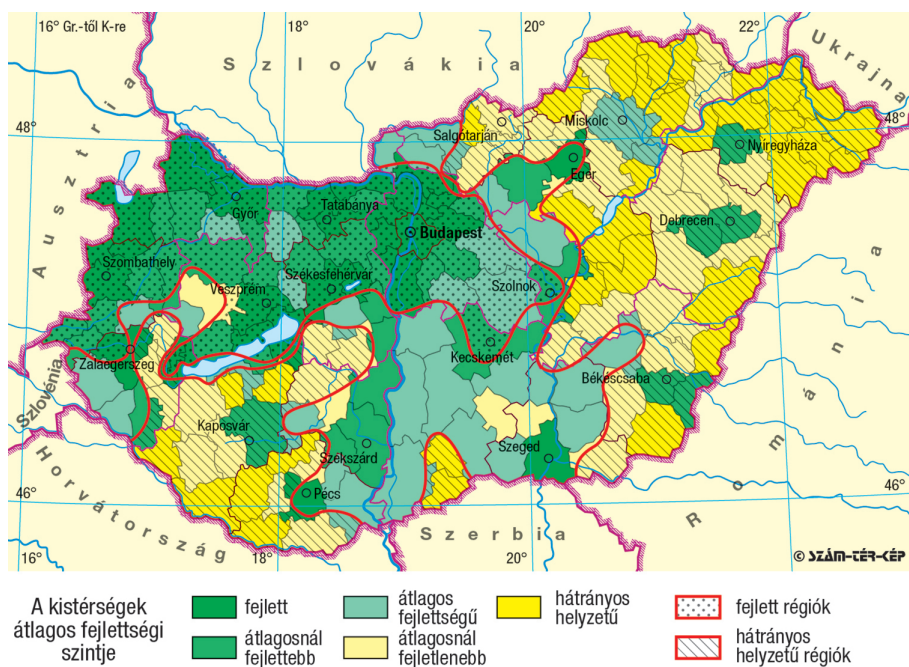
**1930-ban Kerkanémetfalu és Kerkapéntekfalu.

1 = kiskereskedelmi üzlet; 2 = ebből élelmiszer-vegyes üzlet; 3 = nemzeti dohánybolt; 4 = iparcikkbolt; 5 = gyógyszer-
szertár; 6 = házi orvos; 7 = házi gyermekorvos; 8 = általános iskola; 9 = postahivatal.

Forrás: a szerző adatgyűjtése

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy „mintaterületünk” falvai a nagyarányú népességvesztés, a települési voltak ellehetetlenülése ellenére sem mutatják az erózió oly szélsőséges, külső jegyeit, mint például az Ormánság, Észak-Magyarország aprófalvai. Ezeket a falvakat nem érte el a vándorútra kelt szegénység, a települések közterületei karbantartottak, nem verte fel őket a gyom, az erdők körülölelik őket, a még lakott porták gondozottak. A vendégforgalom élénkítésére – rekreáció, alternatív turizmus, természetjárás, vadászat stb. – irányuló törekvések szembeötlők, az ezt szolgáló intézmények is fellelhetők e tájon (kiadó szálláshelyek, turistautak, lovastanyák stb.). A turista idilli falusi környezetben érezheti magát.

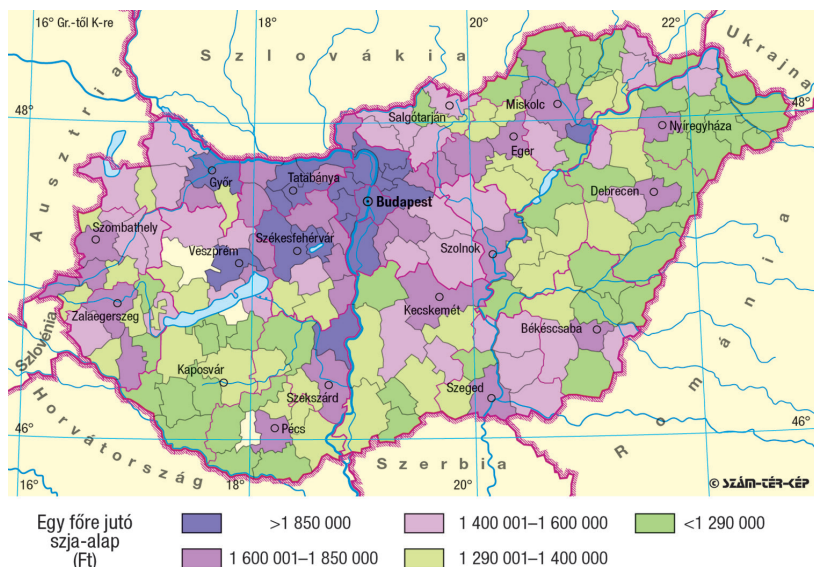
Mint említettük, aprófalvas térségeink életképessége, civilizációs foka, a gazdaságuk állapota, a lakosság jövedelmi színvonala stb. korántsem egyveretű. Az ország térszerkezetének gazdasági, társadalmi vonatkozásairól itt nincs lehetőségünk bővebben szólni. Részletesebb elemzés nélkül közlünk két erre vonatkozó térképet (5. és 6. ábra).

5. ábra

A kistérségek átlagos fejlettségi szintje

Forrás: a szerző szerkesztése

6. ábra

Az egy adófizetőre jutó szja-alap nagysága kistérségenként

Forrás: a szerző szerkesztése

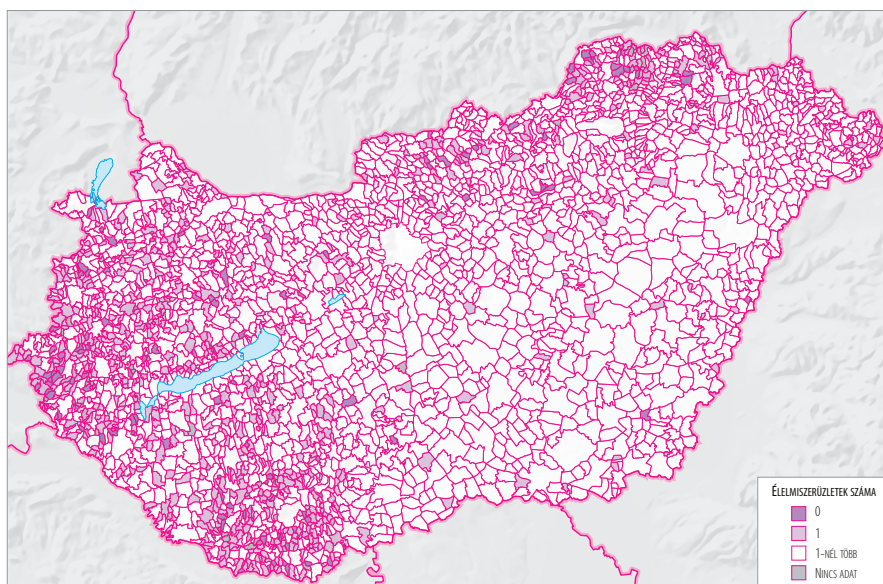
Ezek alapján megállapítható, hogy az aprófalvas vidékeink közül a nyugat- és közép-magyarországi kistérségek (a Zala, Vas, Győr-Moson-Sopron és a Veszprém megyeiek) helyzete – elvonatkoztatva az alapellátás kiépítettségétől – egyértelműen kedvező, esetenként átlagos, viszont a somogyi, baranyai és tolnai aprófalvak gazdasági-társadalmi bázisa (háttere) az átlagosnál fejletlenebb vagy kifejezetten hátrányos. (A nagyvárosokat – Pécs, Kaposvár, Szekszárd – magukban foglaló kistérségek adatait nagyvárosaik kedvező értékei torzítják.) Az északkelet-magyarországi aprófalvas zóna viszont egyértelműen hátrányos helyzetű térség (a zóna néhány nyugati kistérségének helyzetét Budapest közelsége teszi kedvezőbbé). Ezek a fejlettségbeli különbségek az ellátási láncok kiépíthetőségét-működését is messzemenően befolyásolják; a nyugat-magyarországi megoldások például a Cserehát esetében nem működnek.

A településszerkezetnek az alapellátásra gyakorolt hatása

Végül az apró- és kisfalvas településszerkezetnek az alapellátásra, az ellátási láncok kiépítettségének és kiépíthetőségének a kérdését tekintjük át. A 9. táblázatban egy egyszerű közelítési módot alkalmaztunk: az egyes alapfokú intézményekre jutó átlagos lakosság-számot vettük szemügyre. Ez az érték természetesen nem azonos ezen intézmények fenntarthatóságának alsó küszöbértékével, de különösen a piaci alapon működő intézmények számbeli gyarapodása megáll egy küszöbértéknél, s hogy nem szaporodik tovább a számuk, az befolyásolja az általuk ellátott lakosság átlagos számának alakulását. Az egyéni vállalkozásokban működtetett vendéglátóhelyekre – zömmel feltételezhetően „kocsmákra” – jutó

átlagos lélekszám nem egészen 500 fő, a hasonló tulajdonú vegyes élelmiszerboltoké 800 és egynéhány fő. Ezalatt a lélekszám alatt működtetésük már speciális megoldásokat kíván vagy alakít ki (például korlátozott nyitvatartási idő, az üzletek másodállásban vagy nyugdíj mellett való üzemeltetése, több „intézmény” közös működtetése – kocsmá és vegyesbolt, lottóterminál, gázpalacklerakat stb.). Így fordulhat elő, hogy még a 200 lakossal sem rendelkező falvakban is található néhány kereskedés, kocsmá stb. A háziorvosokat körülbelül 2000 fős potenciális betegállomány tarthatja el, s a körjegyzőségek átlagos lélekszáma is meghaladja ugyanezt a számot. (A további intézmények által ellátott átlagos lakosságszámot lásd a 9. táblázatban.)

Ennél is egyértelműbb következtetések vonhatók le a 10. táblázat adataiból. Az 500 fő alatti falvakból gyakorlatilag hiányoznak az alapintézmények. Ahol ezek mégis előfordulnak, ott is a kényszer szüli jelenlétüket, mert elérhető közelségben nincs népesebb település, s valahol működnie kell a háziorvosnak, jegyzőségnek, postahivatalnak. Az 500–999 lakosú települések harmada-fele némi meglepetésre a legfontosabb alapintézmények egy részével már rendelkezik, de ezt jobbra ugyancsak a kényszer szülte szituációnak köszönhetik. A fent bemutatott csesztregi körjegyzőség székhelye is körülbelül 800 fős település, de egyszerűen kellett valahol a környéken néhány alapfokú intézményt működtetni. Az 1000 főnél népesebb falvak azonban már többé-kevésbé ellátottnak tekinthetők, noha egy-egy intézmény jelenléte – szatócsbolt, egy-egy szolgáltató iparos – legtöbbször a valamivel is differenciáltabb igényeket már nem képes helyben biztosítani. Az alapintézmények területi elterjedése pontosan leképezi az aprófalvas településterületet. A 7. ábrán a vegyes élelmiszerüzletekkel nem vagy csak egyvel rendelkező települések előfordulását mutatjuk be; a térkép egyértelműen bizonyítja állításainkat.

7. ábra

A településeken található élelmiszerüzletek száma

Forrás: a szerző szerkesztése

9. táblázat

Egyes alapfokú intézmények által ellátott lakosság átlagos száma

Intézmény	Ellátott lakos
1. Egyéni vállalkozásban működtetett vendéglátóhely	453
2. Egyéni vállalkozásban működtetett élelmiszerbolt	822
3. Házi orvos	2075
4. Települési könyvtár	3012
Zala megyében	1118
Vas megyében	1184
Baranya megyében	1670
Bács-Kiskun megyében	4200
Pest megyében	5025
5. Általános iskola	3085
Szabolcs-Szatmár-Bereg megyében	2425
Zala megyében	2619
Vas megyében	2628
Baranya megyében	2859
Bács-Kiskun megyében	3050
6. Gyógyszertár	4413
7. Postahivatal	4530
Győr-Moson-Sopron megyében	2887
Zala megyében	3034
Vas megyében	3100
Bács-Kiskun megyében	4403
Pest megyében	4501
8. Házi gyermekorvos	6655
9. Jegyzőség	2260
10. Jegyzőség és jegyzői kirendeltségek	1661

Forrás: a szerző szerkesztése

Vagyis az apró- és kistelepülések alapfokon ellátatlanok, legfeljebb mutatóban rendelkeznek egy-két alapfokú intézménnyel; az aprótelepülésekben csak részben végződnek az ellátási láncok.

Milyen megoldási lehetőségek kínálkoznak az aprótelepülések alapfokú ellátására?

- A szocialista településpolitikát megfordította a problémát: ha méretgazdaságossági okokból nem lehetséges a kistelepülések ellátását helyben megoldani, akkor a lakosságot kell ellátható méretű településekbe koncentrálni. Ezt az elképzelést szolgálta a korabeli településpolitikai axiómája: 3000 főnél népesebb településekben lehet a szocialista elvek alapján biztosítani a lakosság megfelelő életkörülményeit. A 3000 fős településekből álló településszerkezetet kezdetben adminisztratív úton kívánták megteremteni, később puhább eszközökkel kísérelték meg a kistelepülések lakóit a központi települések felé terelni. Ez a kísérlet egyrészt jelentős társadalmi ellenállást gerjesztett, másrészt az anyagi eszközök is hiányoztak a kistelepülések felszámolásához. A kistelepülésekből történő menekülésszerű elvándorlás nyomán ma mintha

ez a modell működne: az apró- és kisfalvak lakossága az elmúlt évtizedekben rohamosan csökkent, a településszerkezet tovább aprózódott; az elvándorlók viszont nem a szomszédos központi falvakba, hanem a prosperáló régiókba, azok városai közelébe költöznek.

- Az aprófalvak gondjait orvosolni kívánók, a hivatalos településpolitika bírálói viszont a méretgazdaságosság szempontjait figyelmen kívül hagyva, központi (állami) támogatásra támaszkodva szorgalmazták a kisfalvak alapellátását megoldani („minden faluba iskolát, orvost, papot, húsboltot”). Ez a modell is megvalósíthatatlan.
- A prosperáló országrészekben, térségekben a megoldás könnyebb (ennek eredményeit láttuk az előzőekben). Ugyanis az alapfokú intézmények igénybevételének lehetőségeit is alapvetően módosította a közlekedés és a kommunikáció változása. A személygépkocsi elterjedése – a jobb helyzetű falvakban három család közül kettő rendelkezik gépkocsival, az 1000 főre jutó kocsik száma 200 és 300 között változik –, kommunikáció egyéb eszközei – telefon, mobiltelefon, e-mail, internet, teleházak stb. – gyökeresen megváltoztatták az ellátatlan aprófalvak és az alsófokú központok intézményei közötti kapcsolatokat, a világgal való érintkezés lehetőségeit. (Ezzel is magyarázható, hogy számos alkotó értelmiségi távoli kisfalvakban vagy tanyákon is élhet, s él is.) Szaporodtak a mozgó szolgáltatások, sok helyütt működik a falugondnoki rendszer, az ingázók is nap mint nap kapcsolatot teremtenek a közeli városokkal.
- Nehezebb a helyzet a hátrányos helyzetű térségek aprófalvai esetében. Itt a lakosság anyagi helyzete sem teszi lehetővé az aprófalvas településszerkezet hátrányainak leküzdését (kevesebb a gépkocsival rendelkező család, fokozottabb az utazási költségek visszatartó ereje, jellemző az e-szolgáltatások igénybevételének anyagi és szellemi okok miatti korlátozottsága stb.). Az e térségekben működő alapfokú intézmények állami, önkormányzati, állami társadalmi támogatása indokolt (adókedvezmények, a falugondnoki vagy ahhoz hasonló megoldások támogatása, ösztönzése, a „drugstore”-modell népszerűsítése – vegyesbolt, büfé, posta, lottózó, megrendelések közvetítő, „teleház” stb. egy fedél alatt). Természetesen a szolgáltatások biztonsága ez esetben is sérülékeny; például a „drugstore”-os betegsége, elfoglaltsága esetén a falvak ellátása összeomolhat.

10. táblázat
Egyes alapfokú intézmények elterjedtsége településnagyság-kategóriákként, 2014

Nagyság- kategória	Települések száma	Háziorvos működik		Házi gyermek- orvos működik		Gyógyszertár működik		Általános iskola működik		Postahivatal működik		Jegyzőség működik	
		település- ben	%	település- ben	%	település- ben	%	település- ben	%	település- ben	%	település- ben	%
–199	266	1	0,4	–	–	–	–	1	0,4	6	2,3	–	–
200–499	701	55	7,8	–	–	20	2,9	74	10,6	82	11,7	21	3,0
500–999	672	294	43,8	1	0,1	185	27,5	389	58,3	593	88,2	130	14,9
1 000–1 999	632	505	79,9	12	1,9	505	79,9	604	95,6	631	99,8		
2 000–4 999	501	494	98,6	147	29,7	488	97,4	498	99,4	501	100,0		
5 000–9 999	138	138	100,0	126	91,3	138	100,0	138	100,0	138	100,0		
10 000–49 999	127	127	100,0	127	100,0	127	100,0	127	100,0	127	100,0		
50 000–	18	18	100,0	18	100,0	18	100,0	18	100,0	18	100,0		

Forrás: a szerző saját számítása